

BOTEH MOTİFİNİN KÖKENİNE KISA BİR BAKIŞ VE ANADOLU TÜRK HALI SANATINDA BOTEH TASVİRLERİ

A BRIEF LOOK AT THE ORIGIN OF THE BOTEH MOTIF AND DESCRIPTIONS of BOTEH in ANATOLIAN TURKISH CARPET ART

Çiğdem Karaçay*

Öz

Boteh motifi, binlerce yıldır farklı kültürlerde çok çeşitli biçimlerde tasvir edilmiştir. Kelime olarak Farsçada “çalılık”, “yaprak demeti” veya “çalı yığını” gibi anlamlara gelmektedir. En genel formuyla soyut bir yaprağı andırmaktadır. Araştırmacılar tarafından motifin kökeni ve sembolizmi ile ilgili çok farklı görüşler öne sürülmektedir. Ancak İslam öncesi ve İslam sonrası İran sanatında çok sayıda seçkin örneğine ulaşılan motifin İran kökenli olduğu ve servi ağacından köklendiği ortak kanı olarak görülmektedir. Bu çalışmada, evrensel bir motif olarak yüzyıllardır farklı toplumların kültür ve sanatlarında, 18. yüzyıldan itibaren ise özellikle İran ve Azerbaycan halı sanatlarında sıklıkla görülen boteh motifinin, Anadolu Türk halı sanatında tasvir edildiği örnekler tanıtılmakta ve sembolik olarak ifade ettiği anlam üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Boteh, Buta, Servi, Halı, Motif.

Abstract

The boteh motif has been depicted in a wide variety of forms in different cultures for thousands of years. As a word, it means "bush", "leaf bunch" or "bush pile" in Persian. In its most general form, it resembles an abstract leaf. Researchers have put forward very different views about the origin and symbolism of the motif. However, it is seen as a common belief that the motif, which has many outstanding examples in pre-Islamic and post-Islamic Iranian art, is of Iranian origin and is rooted in the cypress tree. In this study, examples of the boteh motif, which has been frequently depicted as a universal motif in the cultures and arts of different societies for centuries, and especially in the Persian and Azerbaijani carpet arts since the 18th century, are introduced in Anatolian Turkish carpet art and its symbolic meaning is emphasized.

Keywords: Boteh, Buta, Cypress, Carpet, Motif.

1. Giriş

13. yüzyıl Anadolu Selçuklu dönemine ait Konya Alaeddin Camii'nde bütün ve parçalar halinde bulunan halılar, Türk halı sanatının motif ve kompozisyon özellikleri açısından gelmiş olduğu üst noktayı gözler önüne sermektedir. Bordürlerde tasvir edilen geometrik kufi harflerle oluşturulan yazı şeritleri ve zeminde ekseriyetle geometrik şekillerden ibaret tezyinat ile göz dolduran bu halılar, Anadolu'da Türk halı sanatının uzun soluklu serüveninin başlangıcı olarak

---

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 18.01.2022 - Kabul tarihi: 09.06.2022

* Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, cigdemkaracay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0218-4785>

kabul edilmektedir. Konya halı grubunu Beyşehir halıları takip eder. Ağırlıklı olarak geometrik karakterli tezyinatın yanı sıra bitkisel motiflerin de kompozisyonda yer alması Anadolu Türk halı sanatında süsleme özellikleri açısından yaşanacak değişimin habercisidir. 14. yüzyıl başlarından 15. yüzyıl sonlarına kadar ise Anadolu Türk halı sanatında hayvan figürleri kompozisyonun başat motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın klasik dönemi, Türk halı sanatının teknik ve kompozisyon özellikleri açısından en zengin dönemidir. Bir yanda madalyondan gelişen kompozisyonun hâkim olduğu Uşak halıları, öte yanda Türk halı sanatında ilk defa tercih edilen Sine düğümü ile dokunan natüralist üslupta bitkisel kompozisyona sahip Saray halıları Anadolu dışı etkileri fazlasıyla hissettirmektedir. 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna çok çeşitli merkezlerde dokunan halılar ise Türk halı sanatının çeşitliliğine katkı sunmaktadır. Natüralist üslupta bitkisel kompozisyonlar, hayat ağacı tasvirleri, stilize çiçek motifleri, geometrik kompozisyonlar, seccade halılarında görülen mihrap tasvirleri, sembolik anlamlarına mukabil kandil ve ibrik gibi nesnelere, hayvan figürleri ve manzara tasvirleri zengin tezyinatın önemli kompozisyonlarıdır. Anadolu Türk halı sanatında bahsi geçen motifler dışında, muhtelif kompozisyonlarda yer alan ve kendine has üslupları ile dikkat çeken motifler de görülmektedir. Bu motiflerden en dikkat çeken köklü geçmişi, görüldüğü coğrafyanın genişliği, farklı üsluplarda tasvir edilse de özgün kimliğini her zaman koruyan bitkisel kökenli bir motiftir. Bu motif İran'da "boteh", Azerbaycan'da "buta" ve batıda "paisley" olarak bilinmektedir.

Bu çalışma, evrensel bir motif olarak yüzyıllardır farklı toplumların kültür ve sanatlarında, 18. yüzyıldan itibaren ise özellikle İran ve Azerbaycan halı sanatlarında sıklıkla tasvir edilen boteh motifinin, Anadolu Türk halı sanatında tasviri ve sembolizmi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda motifin öncelikle kökenine değinilecektir. Ardından kompozisyonda motifin görüldüğü, Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Çorum Müzesi, Konya Müzesi ve İstanbul Halı Müzesi'nden dokuz örnek etraflıca tanıtılacak ve Anadolu Türk halı sanatında motifin tasviri ve sembolik açıdan ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır. Çalışmada motif "boteh" ismi ile anılacaktır.

2. Boteh Motifinin Kökenine Kısa Bir Bakış

Binlerce yıldır farklı kültürlerde çok çeşitli biçimlerde tasvir edilen “Boteh”, kelime olarak Farsçada “çalılık”, “yaprak demeti” veya “çalı yığını” gibi anlamlara gelmektedir (Chwalkowski, 2016:206-208). Kökleri eskilere dayanan ve çok çeşitli toplumların sanatlarında tasvirine rastlanan boteh motifi araştırmacıların ilgisini her zaman çekmiştir. Motif ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmacıların ortak bir noktaya varamadığı görülmektedir. Boteh motifi ile ilgili bugüne kadar yapılan en kapsamlı çalışma Dr. Cyrus Parham’a aittir¹. Parham, motifin kökeni ve sembolizmi hakkında doğulu ve batılı sanat araştırmacılarının ortak bir noktada buluşamamasının sebebini çeşitli bölgelerde ve farklı etnik gruplar arasında, biçim açısından sürekli dönüşerek yayılmış olmasına, kısaca motifin evrimsel kapsamının geniş olmasına bağlamaktadır (Parham’dan akt. Shahin)².

En genel formuyla soyut bir yaprağı andıran boteh motifinin oldukça stilize ve çok çeşitli eğrisel ve geometrik formlarda tasviri, motifin biçim açısından genel tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Formenton, boteh motifinin bir bademe, bir incire veya bir çam kozalağına benzetildiğini, bununla birlikte en olası hipotezin, motifin servi ağacının biçimine bağlı olarak şekillendiğine değinmektedir (Formenton, 1972:74). Beardsley ve Carla, motifin kökeninin Mısır’ın eski nilüfer tomurcuğuna kadar izinin sürülebileceğini, bir yaprak tasarımı, rüzgârla savrulan bir servi ağacı, bir armut, bir gözyaşı damlası veya Zerdüşt’ün alevi olarak görüldüğüne ayrıca Keşmir vadisinden akan Jhelum Nehrinin kıvrımları ile ilişkili olabileceğini dile getirmektedirler. Bunun yanı sıra Mango bitkisinin Hindistan’da folklor ve dini törenlerle ilişkili olduğu ve Boteh’in yeşil mango ile benzerliğinden dolayı Hintçede “kairy” veya “kari” olarak bilindiğini belirtmektedirler (Beardsley ve Sinopoli, 2005:83).

Motifin kökenine bakıldığında ortak kanı İran’dır. Ancak 1973 yılında Victoria ve Albert Müzesi tarafından en fazla 600 yıllık bir sanat/zanaat ürünü olan Keşmir Şalı hakkında bir kitap yazması istenen Hindistan doğumlu, İngiliz araştırmacı John Irwin, boteh’in Hindistan’dan İran’a

---

¹ Cyrus Parham’ın makalesi, elektronik kaynaklarda Tahran’da 1999 (Nashr-e Danesh, vol.16, no. 4, 1378, Tehran) yılında yayımlandığı belirtilmektedir. Çalışmamızda Cyrus Parham’ın Farsça kaleme aldığı makalenin http://www.rugidea.com/from_cypress_tree_to_botteh.html adresinde, Ms. Shahin tarafından yapıldığı belirtilen İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır. Erişim tarihi: 14.05.2021.

² http://www.rugidea.com/from_cypress_tree_to_botteh.html, Erişim tarihi: 14.05.2021.

bir taklit olarak gelebileceğini dile getirmiştir. Parham, daha önce hiçbir sanat araştırmacısının böyle bir düşüncede olmadığını ve iddiaların yersiz olduğunu belirtmektedir. Irwin, bu motifin doğum yeri olarak Hindistan'ı öneren ilk kişidir ve Parham'a göre bu hususu esas olarak iki varsayıma dayandırmaktadır. İlk varsayım, boteh'in Hint bitkisi butiya'da köklenmiş olduğudur. İkinci varsayım, boteh motifinin 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar İran halılarında hiç görülmemiş olmasıdır. Parham'a göre boteh'in butiya'da köklenmiş olması botanik gerçeklerden çok fonetik gerçeklerle desteklenmektedir. Çünkü Butiya'nın (*butea frondosa*) yaprakları ve çiçekleri, söz konusu motif ile benzerlik göstermeyen, kelebeğe benzer cinsten bir türdür. Irwin'in ikinci varsayımı, hem Hindistan'ın hem de İran'ın sanat tarihiyle çelişmektedir. 16. yüzyıldan önce tarihlendirilebilen herhangi bir Hint sanat eserinde boteh motifi veya başka herhangi bir motiften iz bulunmazken, İran sanat eserlerinde en az 10. yüzyıl gibi erken bir tarihte çok sayıda boteh motifi tasvirine rastlanmaktadır (Parham'dan akt. Shahin)³.

Parham, İslam öncesi ve İslam sonrası İran sanatında boteh motifinin çok sayıda seçkin örneğine ulaşıldığını ve bu antik motifin ilk ortaya çıkışının, esas olarak Homa (Hüma) veya Senmurv'un (Simurg) kanatları olarak tasvir edilen ve Sasani dönemine kadar aynı şekilde süren İskit ve Ahemeniş sanatlarında bulunduğunu belirtmektedir. Sasanilerin son dönem sanatında ve İslam'ın ilk yüzyıllarında, servi ile botteh arasındaki yakın ilişki ise antik motifin servi ağacından ortaya çıktığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Boteh motifinin İran sanatında kullanım alanı geniştir. Seramik, alçı, pişmiş toprak, metal ve cam işlerinden tekstil ve halılara kadar bu motif görülmektedir. Erken dönem İran tekstil ve halılarında boteh formunun görülmemesi ise motifin kullanılmaması değil, dokumanın çabuk bozulan dokusu nedeniyle günümüze ulaşamaması ile ilgilidir. 16. ve 17. yüzyıllar Safevi halılarında boteh motifinin görülmemesi "boteh jegheh", yani motifin kralların ve prenslerin taçlarını ve başlıklarını süsleyen bir kraliyet armasına dönüşmesi ile alakalıdır. Böylece boteh her daim yeşil servi ağacını temsil eden bir motif olarak özgün sembolik statüsünden ve ayrıca ölümsüzlük ve ebedilik gibi mitolojik ilişkisinden ayrılarak, egemenlik ve mutlak gücün sembolü haline gelir. Bu dönemde boteh, yere serilen bir halıyı süsleyen motif değil, kraliyet altın ipliği ile dokunan değerli kumaşları süsleyen bir motiftir. Aynı dönemde kraliyet atölyelerinin halıları boteh motifinden yoksun iken, kabile ve köy dokumacıları,

---

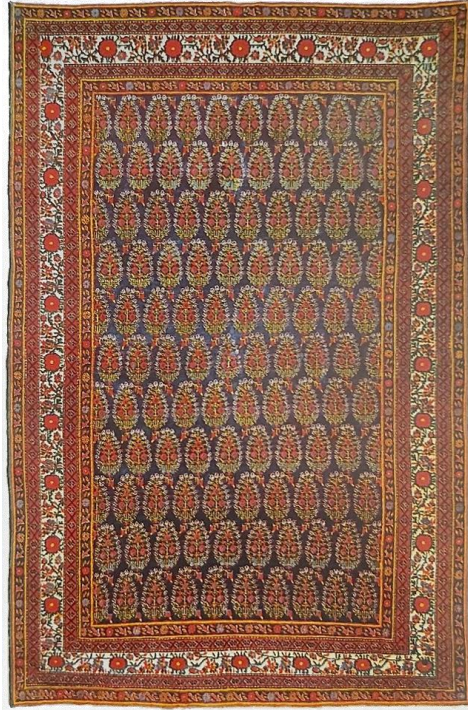
³ http://www.rugidea.com/from_cypress_tree_to_botteh.html, Erişim tarihi: 14.05.2021.

Boteh'in kraliyet statüsüne aldırış etmeden ve büyük olasılıkla kutsallığından habersiz, antik motifi halılarında sayısız yenilikçi biçimde kullanmaya devam etmiştir (Parham'dan akt. Shahin)⁴.

Boteh motifi, doğu halılarında çok kullanılan motiflerden biridir. Halı sanatında en genel itibarıyla, üst kısmı bir tarafa dönük bir damla su şeklindedir. Boteh genellikle az ya da çok stilize, küçük boyutlu bir motif olarak, tasvir edildiği tüm alanı kaplayacak şekilde çapraz veya dikey çizgiler halinde düzenlenmektedir. Motif zeminin yanı sıra bordürlerde de kullanılmaktadır. Bordürlerde biçim olarak halı zeminindeki gibi tasvir edilmektedir. Ancak bordürlerde farklı motiflerle bir arada kullanılması mümkündür. Motifin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmesine rağmen, halı sanatında boteh tasarımının Seraband bölgesinden geldiği ve başlangıçta Mir halılarında kullanıldığı görülmektedir. Bu hipotez motifin "boteh mir" adıyla bilinmesi gerçeğiyle de bir ölçüde doğrulanmaktadır (Formenton, 1972:74). Mir halılarının kökeni tarihten çok efsaneye dayanmaktadır. Günümüzde ender görülen bu halıların Seraband ilçesinin ana kenti Mal-e-Mir köyünde dokunduğu söylenmektedir. Mir halıları boteh-mir adı verilen tasarımlarından dolayı kolayca tanınmaktadır (Görsel 1). İlerleyen zamanlarda motifin çok çeşitli kullanımlarının ilki bu halılardır. Mir halılarında boteh motifi çok küçüktür ve eğriler yerine küçük açılı çizgilerle ana hatları çizilir. Bazı örneklerde boteh'in kontür çizgisi yoktur ve badem şeklinde çok sayıda minik çiçekten oluşmaktadır. Bordür zengin bezemelidir ve bir dizi paralel şeritten meydana gelmektedir. Seraband halıları boteh-mir olarak bilinen bu motif kompozisyonunu korumuştur (Formenton, 1972:193-197). İran halı sanatının temel motiflerinden olan boteh motifi, Seraband halılarının yanı sıra Kirman ve daha birçok bölge ve aşiret dokumalarında da görülmektedir (Vaghefi, 1998:91-124).

---

⁴ http://www.rugidea.com/from_cypress_tree_to_botteh.html, Erişim tarihi: 14.05.2021.

Görsel 1. Seraband Bölgesi, Mir Halısı, 19. Yüzyıl , (Formenton'dan).

Motif, Azerbaycan'da "buta" olarak bilinmektedir. Çok farklı biçimlerde tasvir edilen motifin alev dilini simgelediği ayrıca servi, tüy ya da sülün kanadı olarak da tanımlandığı bilinmektedir (Vaghefi, 1998:155). Azerbaycan mimari ve dekoratif süslemelerinde en yaygın kullanılan motiflerden biridir (Mammadova, 2018:345-350). Özellikle Azerbaycan halı sanatında sıklıkla tasvir edilmektedir. Yüzyıllar içerisinde biçimi değişmiş, değişik içerikte yeni biçimler almıştır. Azerbaycan halı sanatında buta motifi; "Badem buta", "Eğri buta", "Kestane buta", "Hilbuta", "Püsküllü buta", "Yavrulu buta", "Küs buta", vb. türleri uygulanmaktadır (Görsel 2, 2a, 2b). Azerbaycan halılarında kök salmış buta motifi değişik biçimlerde Şirvan, Karabağ ve özellikle Bakü'nün Hile ve Saruhanı yörelerinde gelişerek yaygınlaştığı belirtilmektedir (Kerimov'dan akt. Nabiyeva, 2016:52).

Görsel 2. Aran halısı (Nematzade'den). **Görsel 2a.** Kestane Buta, (Nematzade'den). **Görsel 2b.** Karabağ Kestane Butalı Halı (Nematzade'den).

İran ve Azerbaycan'da sanatın birçok alanında, 18. yüzyıldan itibaren ise halı sanatında tasvirine sıklıkla rastlanan Boteh motifi Batı sanatında da görülmektedir. Batıda “şal deseni” olarak bilinen Boteh motifinin adı, İskoçya'nın batısında, bir zamanlar eşarp ve şal üretiminde uzmanlaşmış Glasgow'dan çok uzak olmayan bir kasaba paisley'den gelmektedir. Motif, 17. yüzyılda Batılı gezginlerin dikkatini çeken kaşmir şallar ile birlikte tanınmış, kısa süre içerisinde boteh motifli tekstil ürünleri tüm Avrupa'da moda olmuştur (Farrin, 2016:206-209).

3. Anadolu Türk Halı Sanatında Boteh Tasvirleri

Anadolu Türk halı sanatında süsleme kompozisyonunda tasvir edilen motiflerden biri boteh'tir. Bu bölümde, Ankara Etnoğrafya Müzesi ve Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nden birer örnek, Çorum Müzesi'nden iki örnek, Konya Müzesi'nden dört örnek ve İstanbul Halı Müzesi'nden bir örnek, genel kompozisyon özellikleri ve boteh motifinin kompozisyondaki yeri açısından detaylı olarak tanıtılacaktır.

İlk örnek 16696 envanter numarası ile Ankara Etnoğrafya Müzesi'ndedir (Görsel 3). Müze koleksiyonuna 1960 yılında katılmıştır. Kırşehir yöresine aittir. Motif ve kompozisyon özellikleri 20. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. 102x153 cm ebatlarında seccade halısıdır. Zeminde çift

yönlü mihrap tasvir edilmiştir. Mihrap nişi kırmızı renktedir. Mihrap nişinde simetrik olarak tasvir edilen elibelinde motifi yer almaktadır. Elibelinde motifinin oluşturduğu geometrik şekillerin içerisi, stilize bitkisel motifler, 14 adet kuş figürü ve 10 adet boteh motifi ile süslenmiştir. Boteh motifleri geometrik karakterli bir görünüm sunarlar. Motiflerde sarı, beyaz, kahverengi ve mavi renkler kullanılmıştır. İkili gruplar halinde simetrik olarak tasvir edilen motif bir çiftte birbirine bakar vaziyette, diğer çiftlerde sırt sırta tasvir edilmiştir. Boteh, oldukça küçük tasvir edilen stilize çiçek motifi dolguludur. Boteh motifi, mihrap nişi dışında görülmemektedir. Bordürler geometrik şekiller ve yıldız çiçekler; mihrap köşelikleri stilize çiçek motifleri; dikdörtgen çerçeveler ise iri çiçek motifleri ile tezyin edilmiştir.

İkinci örnek 1366 envanter numarası ile Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'ndedir (Görsel 4). Müzeye, Adıyaman Vakıflar Genel Müdürlüğünden getirilmiştir. 135x222 cm ebatlarındadır. Halı kompozisyonunda başat motif boteh'dir. Bordo renkli zemin üzerinde yer alan motiflerde kırmızı, sarı, mavi ve pembe renkler görülmektedir. Motifler üst üste altı sıra, yan yana dört veya beşer adet, her sırada şaşırtmalı olarak sağ ve sol yönlere bakar vaziyette tasvir edilmiştir. Botehler, stilize çiçek motifleri ile dolguludur. Zemin dışında boteh motifine yer verilmemiş olup bordürlerde geometrik karakterli motifler tasvir edilmiştir.

Görsel 3. Ankara Etnoğrafya Müzesi arşivi.

Görsel 4. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Çorum Müzesi'nde kompozisyonda boteh motifinin tasvir edildiği iki eser tespit edilmiştir (Görsel 5). 1557 envanter numaraları eser müze koleksiyonuna 1977 yılında satın alma yolu ile katılmıştır. Kırşehir yöresine ait eserin motif ve kompozisyon özellikleri 20. yüzyıla işaret etmektedir. 102x168 cm, ebatlarındadır. Zeminde çift yönlü mihrap tasviri yer almaktadır. Mihrap kemerleri basamak şeklinde daralarak yükselmekte ve zemin çizgisine yaklaştığında birleşmektedir. Kırmızı renkli mihrap nişinde stilize çiçek motifleri ile süslü bir göbek motifi tasvir edilmiştir. Boteh motifleri, mavi renkli mihrap köşeliklerinde, mihrap kemerinin tersi yönde tasvir edilmiştir. Kırmızı ve mavi renkli boteh motifleri küçük noktalarla dolguludur. Eserde mihrap köşelikleri dışında boteh motifi görülmemektedir. Eserin bordürleri Kırşehir halıları için karakteristik Lâdik gülü motifi ile dikdörtgen çerçeveler ise ejder figürü ile tezyin edilmiştir.

Çorum Müzesi'nde 1562 envanter numaralı eser, müze koleksiyonuna 1977 yılında satın alma yolu ile katılmıştır (Görsel 6). Kırşehir yöresine aittir. 88x133 cm ebatlarında seccade halıdır. Halının motif ve kompozisyon özellikleri 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. Zeminde tek yönlü mihrap tasvir edilmiştir. Mihrap nişi kırmızı renktedir. Halı yıprandığı için mihrap nişinde tasvir edilen motifler tam olarak tespit edilememekle birlikte mihrap nişinde simetrik olarak yer alan elibelinde motifi ve motifin oluşturduğu geometrik şekillerin içerisinde yine simetrik olarak konumlanmış 10 adet boteh motifi görülmektedir. Boteh motifleri mihrap kemerinin tersi yönde tasvir edilmiştir. Koyu sarı ve beyaz renkli boteh motifleri, küçük nokta şeklinde motiflerle dolguludur. Mihrap nişi dışında boteh motifi görülmemektedir. Eserin mihrap köşelikleri ve bordürleri bitkisel motiflerle, mihrabın üzerinde ve altında yer alan dikdörtgen çerçeveler yine bitkisel kökenli bir motif olan ve yörede "arapeli" olarak bilinen motif ile tezyin edilmiştir.

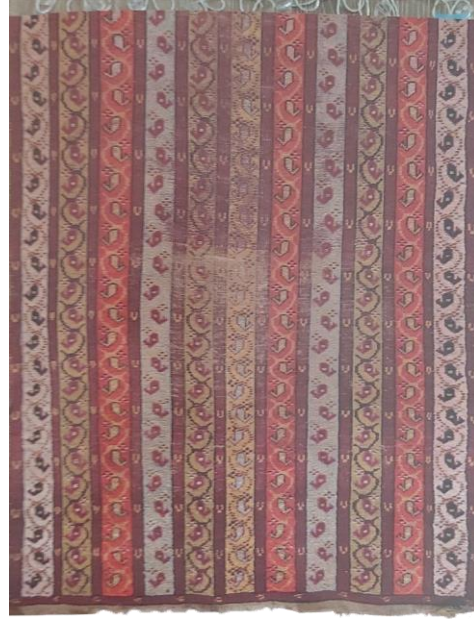

Görsel 5. Çorum Müzesi arşivi.

Görsel 6. Çorum Müzesi arşivi.

Konya Müzesi'nde, kompozisyonda boteh motifinin tasvir edildiği dört halı vardır. Bu örneklerin her birinde motifin kompozisyona dâhil edilişi farklı biçimlerde gelişmiştir. Örneklerden ilki 5264 envanter numaralıdır (Görsel 7). Müze koleksiyonuna satın alma yolu ile katılmıştır. 20. yüzyılın başlarına ait Kırşehir halısıdır. 103x415 cm ebatlarındadır. Halının kompozisyon özelliklerine bakıldığında zeminde dikey uzanan 11 adet ince şeridin vurgulandığı görülmektedir. Şeritler birbirinden ince kuşaklarla ayrılmakta ve her bir şeridin zemininde tercih edilen farklı renkler ile ayırım belirginleşmektedir. Şerit boyunca kıvrımlar yaparak ilerleyen stilize dal motifinin bir sağında bir solunda tasvir edilen boteh motifleri her sırada farklı yönlerde bakar vaziyette, şaşırtmalı olarak yerleştirilmiştir.

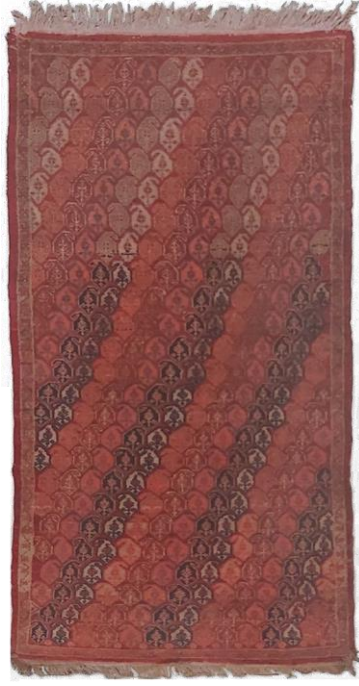

Görsel 7. Konya Müzesi Halı Kataloğu I.

Konya Müzesi'nde 2647 envanter numarası ile kayıtlı ikinci eser, müze koleksiyonuna hediye edilmiştir (Görsel 8). Müze envanter kayıtlarında eserin 20. yüzyıla ait Konya Halısı olduğu belirtilmiştir. 93x175 cm ebatlarındadır. Kompozisyonunda başat motif boteh'tir. Motifler, bordo renkli halı zemininde asimetrik bir düzende tasvir edilmiştir. Motiflerde kullanılan renkler, motiflerin halı zeminine çapraz bir düzende yerleştirildiği izlenimi uyandırmaktadır. Bir sırada sağ, diğer sırada sol yöne bakar vaziyette tasvir edilen boteh motifleri stilize çiçek dolguludur.

Konya Müzesi'nde bulunan üçüncü örnek müze koleksiyonuna 5781 envanter numarası ile kayıtlıdır (Görsel 9). Müzeye Mevlana Dergâhından getirilmiştir. Kırşehir yöresine ait eser 20. yüzyılın başlarına aittir. 94x147 cm ebatlarında seccade halısıdır. Zeminde çift yönlü mihrap tasvir edilmiştir. Mihrap nişi bordo renktedir. Mihrap nişinde simetrik olarak tasvir edilen elibelinde motifleri yer almaktadır. Elibelinde motifinin oluşturduğu geometrik şekillerin içerisi, stilize bitkisel motifler, 12 adet kuş figürü ve sekiz adet boteh motifi ile süslenmiştir. Boteh motifleri geometrik karakterli bir görünüm sunarlar. Motiflerde pembe, kahverengi ve beyaz renkler kullanılmıştır. İkili gruplar halinde simetrik olarak tasvir edilen motif, bir sırada birbirine bakar vaziyette diğer sırada ayrı yönlere bakar vaziyette tasvir edilmiştir. Boteh motifleri geometrik karakterli süslemelerle dolguludur. Halıda mihrap köşelikleri, bordürler ve dikdörtgen çerçevelerde bitkisel

kompozisyonlar görülmektedir. Enli bordürde elma motifi ve dikdörtgen çerçevelerde “arapeli” motifi Kırşehir yöresi için karakteristik motiflerdir.

Görsel 8. Konya Müzesi Halı Kataloğu I.

Görsel 9. Konya Müzesi Halı Kataloğu I.

Konya Müzesi'nde yer alan dördüncü örneğin envanter numarası 5369'dur (Görsel 10). Müze koleksiyonuna satın alma yolu ile katılmıştır. Envanter kayıtlarında eserin 20. yüzyıla ait Kayseri yöresi halısı olduğu belirtilmiştir. 130x188 cm ebatlarında seccade halısıdır. Halıda koyu renkli zeminin merkezinde bir madalyon yer almaktadır. Madalyon, iç kısımda stilize bitkisel motiflerin etrafını çevreleyen geometrik karakterli motiflerden oluşmaktadır. Madalyon, halının kısa kenarları yönünde daralarak uzanmaktadır. Boteh motifleri, madalyonun bu kısımlarında, her iki yönde dörder adet tasvir edilmiştir. Motiflerin iç kısımları dolguludur. Merkezde yer alan madalyonun etrafını büyükçe ikinci bir madalyon çevrelemektedir. Bitkisel ve geometrik karakterli motiflerle oluşturulan bu madalyonun zemin köşeliklerinde bıraktığı alanlar daha küçük boyutta tasvir edilen boteh motifleri ile doldurulmuştur. Bordür kompozisyonunda stilize çiçek motifleri görülmektedir.

Çalışmada yer verilen son örnek İstanbul Halı Müzesi'nde bulunmaktadır (Görsel 11). Müze koleksiyonuna 174 envanter numarası ile kayıtlı eser, bir vakıf camisinden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden ise İstanbul Halı Müzesi'ne intikal etmiştir. Muğla Milas yöresine özgü kompozisyon özellikleri sergileyen eser, 19. yüzyıla aittir. 92x133 cm ebatlarındadır. Halının canlı kırmızı zemininde bir hayat ağacı motifi tasvir edilmiştir. Hayat ağacı motifi zemin boyunca ince bir dal gibi yükselmektedir. Gövdeden her iki yana kırık çizgilerle uzanan dallar, zeminin yarı hizasına kadar stilize çiçek motifleri ile kompozisyonun devamında kıvrık uçları birbirine bakar vaziyette ve simetrik olarak tasvir edilen birer "boteh" motifi ile devam etmektedir. Hayat ağacı motifi, üst üste tasvir edilen stilize dört adet çiçek motifi ile sonuçlanmaktadır. Zeminde aralara stilize çiçekler, taç yapraklı çiçekler ve "s" motifleri dağınık olarak serpiştirilmiştir. Boteh tasviri zemini çevreleyen birinci bordürde de görülmektedir. Bu bordür zemini üç yönde kuşatmaktadır. Alt kısa kenarda servi ağacı motifleri yan yana, uzun kenarlarda üst üste betimlenmiştir. Uzun bordürler, zeminde tasvir edilen hayat ağacı motifinin doruğu hizasında zemine doğru girinti yapmaktadır. Bu girintili kısımlarda, ikinci bordüre dönük vaziyette birer "boteh" motifi simetrik olarak tasvir edilmiştir. İkinci ve üçüncü bordürlerde stilize çiçek ve geometrik karakterli motifler görülmektedir.

Görsel 10. Konya Müzesi Halı Kataloğu I. Görsel 11. İstanbul Halı Müzesi arşivi.

4. Değerlendirme

Halı sanatının tohumları Doğu topraklarında atılmıştır. Bu düşüncenin en güzel örneği Pazırık halısında kendini göstermektedir. Pazırık halısı işlevsel özelliğinin ötesinde sahip olduğu figüratif motif ve muazzam kompozisyonu açısından sanat kavramını ortaya koymaktadır. Binlerce yıllık geçmişe sahip halı sanatı uzun soluklu serüveninde, toplumların geleneksel el sanatlarının önemli kollarından biri olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir. Halılar farklı coğrafyalarda farklı kültürlerin izlerini taşıyan tezyinatları ile uzun yıllardır araştırmacıların da ilgisini çekmektedir. Bu alanda çalışma yapan araştırmacıların öncelikli amaçların biri, halı kompozisyonunda tasvir edilen motiflerin sembolizmini okuyarak kökenini belirlemektir. Bu hususta zaman zaman farklı düşüncelerin öne sürülmesi mümkündür. Çalışmada ele alınan boteh motifinde de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Köklü bir geçmişe sahip motif pek çok farklı kültürde görülmektedir. Bu toplumlar birbirileri ile ilişkili olabildikleri gibi birbirlerinden tamamen bağımsız da olabilmektedir. Ateş (2001:11-19), birbiri ile ilgisi olmayan toplumlarda birtakım ortak mitolojik ve sembolik öğelerin bulunmasını, bilimin şimdilik “etkileşim” kavramı ile açıklamasını manidar bir dille eleştirerek, duygu ve düşüncenin resminin çizildiği semboller dünyasının dilini çözebilmek için tek yolun kültür kaynaklarına başvurmak olduğunu söylemektedir. Basit bir sembolik işaretin bile son derece geniş bir içeriğe sahip olduğunu bu nedenle onu bir teorinin içine sıkıştırmanın veya kısaca tarifini yapmanın olanaksız olduğunu belirtmektedir. Boteh motifinin kökeni göz önüne alındığında, motifin ilk görüldüğü toplum eski İran’dır. İran’ın kültür kaynaklarına başvurulduğunda ise motifin köklenmesinde inanç mefhumunun öne çıktığı görülmektedir.

Eski İran’ın dini Zerdüştlük ya da Mazdeizm, ebedi alev ve servi ile ilişkilendirilmektedir. Dinin kurucusu Zerdüş, dini, kral Goştasp’a tebliğ etmek için kralın evine elinde Zerdüş inançta kutsal olan ateş, bir servi dalı ve dinin kutsal kitabı Avesta ile girmiştir. Kral Goştasp ateşi aldığı anda elleri yanmaz. Ateş hiçbir yakıt olmadan kendiliğinden yanmaktadır ve su, toprak ya da başka bir nesne ile söndürülemeyen özelliktedir. Kral Goştasp bunu gördüğünde dine inanır. Bu ateşgedeyle ilgili Dakik’ın verdiği bilgiye göre, Serv-i Keşmîr bu ateşgedenin yanına dikilmiştir (Yıldırım, 2015:548). Abarkuh servisi (Zoroastrian Sarv) olarak bilinen ağacın sadece eski İran’ın değil yeryüzünün yaşayan en eski canlısı olduğuna inanılır. Eski İran’da uzun ömürlü olmanın

sembolü servi, rüzgârda bir aleve benzeyen servi, Zerdüşt dininin yüce Tanrısı Ahura Mazda ile çağrıştırılır (Kamizi vd., 2014:419-433). Zerdüştlüğün, İran kültür ve sanatına kazandırdığı servi motifi, aşağıda genişçe, üst kısımda sivri ve bir yöne kıvrık tepesi ile İran sanat eserlerinde, özellikle halı sanatında tasvir edilmektedir. Servi ağacının biçimine bağlı olarak şekillendiği düşünülen boteh motifi de İran kültür ve sanatında kadim bir motif olarak süreklilik göstermiştir.

Boteh motifi İran'ın yanı sıra Azerbaycan kültür ve sanatında da sembolik anlam yüklenen bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan'da "buta" ismi ile bilinmektedir. Azerbaycan halılarını süsleyen buta motifi, insanı nazardan, hastalıklardan koruyan saf alevi ifade eden tasvirdir. Halıda, karşı karşıya tasvir edilen buta motifi karşılıklı sevginin, aksi yönler bakar vaziyette tasvir edilen buta motifi ayrılık ve hasretin sembolü sayılmıştır. Halı üzerindeki nakışlarda büyük butanın içerisinde daha küçüğü tasvir edilmiş ise (balalı buta), neslin sürekli ve sağlam olmasına, evlat arzusuna işaret etmektedir. Buta motifi, Oğuz boylarının adını taşıması nedeniyle tarihi gerçeklere ışık tutmaktadır. Bu butalar, "Gaşgay buta", "Şahseven buta", "Yazir buta" ve diğer boyların adı ile kendi izlerini saklı tutmaktadır. Oğuz boylarını ifade eden bu buta türleri, Türk dünyasına yayılmış ve bugün de Doğu Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan bozkır halılarında kullanılmaktadır (Nematzade, 2018:353-355). Dolayısıyla zengin motif ve kompozisyon özelliklerine sahip Anadolu halı sanatında bu motifin tasvirlerini görmek şaşırtıcı olmamalıdır.

Celal Esad Arseven, rüzgâra karşı eğilen ve bir servi ağacına benzeyen "Doğulu Palmet" olarak bahsettiği boteh motifinin özellikle Hindu, İran ve Türk kumaş süsleme sanatlarında çok kullanıldığını ve Türklerin servi veya badem motifi olarak adlandırdığını belirtmektedir (Arseven'den akt. Vaghefi, 1998:11-12). Servi, Anadolu'da daha çok kabristanlarda görülen; ölümsüzlük, sonsuzluk, belki de ölümlü başlayacak ebedi hayat, güzellik, doğruluk, dayanıklılık, sabır gibi kavramların ortaya çıkışı olarak, ortak inanç ve değerlerin Türk sanatına kazandırdığı motiflerden biridir (Çulpan, 1961). Anadolu Türk halı sanatında servi ağacı tasvirleri, İran ve Azerbaycan ile coğrafi yakınlığından ötürü Kars, Ağrı ve Erzurum yöresi halılarında daha yaygındır (Deniz, 2010:25). Ancak Anadolu Türk halı sanatında servi ağacı tasvirlerinin belli bölgelerle sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. 18. yüzyıldan itibaren özellikle seccade halıları ile öne çıkan Kırşehir yöresinden bir saf seccade, servi ağacı tasvirinin Orta Anadolu Bölgesi'nden güzel bir

örneğini teşkil etmektedir (Görsel 12). Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde 475 envanter numarası ile kayıtlı eser 19. yüzyıla aittir. 117x 280 cm ebatlarındadır. Eserde yan yana üç tane tek yönlü mihrap tasviri görülmektedir. Servi ağaçları, mihrap tasvirlerini birbirinden ayıran dar bordürlerde zeminden itibaren yükselmektedir.

Görsel 12. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi

Anadolu Türk halı sanatında her ne kadar servi ağacı tasvirine rastlansa da, bitkisel kompozisyonda sıklıkla betimlenen motiflerden değildir. Türk sanatının diğer süsleme alanlarında yaygın olmakla birlikte halı sanatında kullanımı kısıtlıdır. Anadolu kültüründe servi, ağaç kültü ile ilişkilidir. Bu sebeple Anadolu Türk halı sanatında tasvir edilen boteh motifi ile servi arasında kurulan bağ, kültürümüzde serviye atfedilen sembolik anlamlar ile sınırlandırılmalıdır.

Boteh motifi, Doğu'dan Batı'ya zaman ve mekân açısından yaygınlığı ile dikkat çekmektedir. Bu özellik motifin kökeni hakkında yorum yapmayı zorlaştırmakta ve ifade ettiği sembolik anlamı çeşitlendirmektedir. Aynı özellik motifin çok farklı biçimlerde tasvir edilmesine de neden olmaktadır. Türk sanatında özellikle tekstilde sıklıkla tasvir edilen boteh motifinin halı sanatında tasviri sınırlıdır. 13. yüzyıldan itibaren gelişimi kesintisiz olarak takip edilen Anadolu Türk halı sanatında, kompozisyonda tasvir edilen boteh motifi 19. ve 20. yüzyıllar gibi geç dönem halılarda görülmektedir. Çalışmada ele alınan eserler bağlamında değerlendirildiğinde boteh motifinin tasvir edildiği halılar ağırlıklı olarak Kırşehir yöresine aittir. Kırşehir halılarında motifin tasviri farklı şekillerde olmaktadır. Ekseriyetle mihraplı formda olan Kırşehir halılarında çift yönlü

(Fotoğraf 3, 9) ya da tek yönlü (Fotoğraf 6) mihrap nişinde simetrik olarak tasvir edilen elibelinde motifinin oluşturduğu geometrik şekillerin içerisinde çiftler halinde boteh motifi tasviri görülmektedir. Motif, özgün formunda, üst kısmı bir tarafa dönük, alt kısmı ise bir damla su şeklinden ziyade alt kısımda düşey dikdörtgen formdadır. Bu bölüm baklava deseni dolguludur. Kırşehir halılarında boteh motifinin tasvir edildiği bir başka alan mihrap köşelikleridir (Fotoğraf 5). Üst kısmı bir tarafa dönük olan motifin alt kısmı özgün formuna daha yakın, yuvarlak hatlara sahip bir görünüm sergilemektedir. Bu örneklerde motifin içinin küçük noktalarla doldurulduğu gözlemlenmektedir. Kırşehir yöresinden bir sedir halısında ise kompozisyonun başat motifi boteh'tir (Fotoğraf 7). Bir damla su şekline yakın bir görünüm sunan motif, oldukça küçük tasvir edilmesine rağmen tek bir nokta ile iç kısmına vurgu yapılmıştır.

Konya yöresine ait eser de ise Kırşehir'den tamamen farklı bir üslup göze çarpmaktadır. Kompozisyonda başat motif boteh'tir (Fotoğraf 8). Halıda tüm zeminde boteh motifine yer verilmiştir. Motifin iç dolgusunda stilize çiçek motifleri çok net bir şekilde vurgulanmıştır.

Kayseri yöresi örneğinde, zeminde merkezde yer alan madalyonda kompozisyonda tasvir edilen motiflerden biri olarak, dışta yer alan ikinci madalyonun ise zeminle birleşiminde oluşan köşeliklerde daha küçük formda yan yana çok sayıda tasvir edilmiştir. Bu örnekte de özgün formuna yakın bir görünüm sunmakta ve iç dolgusu bulunmaktadır (Fotoğraf 10).

Boteh motifinin bir başka formu çalışmada yer verilen Milas halısında görülmektedir (Fotoğraf 11). Zeminde hayat ağacı motifinin bir parçası, bordürde ise bordür boyunca yinelenen kompozisyondan ayrı bir motif olarak vurgulanan boteh, üslup açısından uzun ve saçaklı gövdesi ile farklı bir görünüm sunmaktadır. Gövde dolgusu Milas örneğinde de görülmektedir. Üst üste yinelenen "v" şekilleri ile karakteristik özelliği devam etmektedir.

Ankara Vakıf Eserleri Müzesi koleksiyonunda bulunan ve ait olduğu yöre hakkında yorum yapmanın oldukça güç olduğu, çalışmada tanıtılan son eserde kompozisyonun başat motifi boteh'tir (Fotoğraf 4). Halı zemininde yan yana ve üst üste sıralanan motifin özgün kimliğini koruduğu gözlemlenmektedir.

İncelenen örnekler bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında, boteh motifinin halı zemininde kompozisyonda yer alan motiflerden biri olabildiği gibi halı zemininde

kompozisyonun başat motifi olarak tasvir edilmesinin de mümkün olduğu görülmektedir. Motif, kompozisyonun bir parçası olarak tasvir edildiğinde daha geometrik bir karakter kazanırken (Fotoğraf 3, 6), kompozisyonun başat motifi olduğunda özgün formunu korumaktadır (Fotoğraf 4, 8). Kırşehir'e ait halılar da her iki üslubun da görülmesi, bu özelliği dokuma merkezine has bir özellik olarak değerlendirmemek gerektiğini göstermektedir. Motif halı zemini dışında, mihrap köşelikleri (Fotoğraf 5) ve bordürlerde de (Fotoğraf 11) tasvir edilmektedir.

Kökenine dair farklı görüşler öne sürülmesine rağmen, servi ağacından köklendiği yönünde ortak kanının ağır bastığı boteh motifi, Anadolu Türk halı sanatının zengin motif ve kompozisyon özelliklerine katkı sağlamaktadır. Özellikle İran'da motifin temsil ettiği manaya bakıldığında, biçimden ziyade içeriği ön plana çıkarken, Anadolu Türk halı sanatında sembolik anlam yüklenen bir motiften ziyade, kültürler arası etkileşimin somut bir örneği ve görsel beğenin ürünü olarak kompozisyonda yer aldığı görülmektedir. Batıda kullanılan anlamına mukabil dilimizde zaman zaman "şal deseni" olarak da adlandırılan bu köklü motifin Türk halı sanatında tasviri halen devam etmektedir. Çalışmada yer verilen örnekler, müzelerde gerçekleştirilecek kapsamlı çalışmalarla daha çok örneğe ulaşılacağı inancını güçlendirmektedir.

5. Sonuç

Kökleri eskilere dayanan ve çeşitli biçimlerde tasvir edilen Boteh motifi, farklı toplumların kültür ve sanatlarında görülmektedir. Esas itibarı ile bitki kökenlidir. Kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmesine rağmen ortak kanı İran'dır. İran'da İslam öncesi ve İslam sonrası dönemde motifin çok sayıda örneğine ulaşılmaktadır. İran'ın eski dini Zerdüştlük ile arasında bağlantı kurulan motif, Safevi döneminde kraliyet arması olarak kullanılmış ve "botteh jegheh" olarak anılmıştır. Motif, Azerbaycan'da "buta" ve Batıda "paisley" olarak bilinmektedir. 18. yüzyıldan itibaren İran ve Azerbaycan halı sanatında en çok betimlenen motiflerden boteh, batılı gezginler aracılığıyla Batıda da tanınmış ve özellikle tekstil ürünlerini süslemiştir. Motifin tasviri Türk sanatında da görülmekle birlikte, halı sanatında kullanımı yaygın değildir. Bununla birlikte Anadolu Türk halı sanatında 19. ve 20. yüzyıllara ait halılarda tasvirlerini görmek mümkündür. Anadolu Türk halı sanatında sembolik anlamından ziyade kültürler arası etkileşimin bir sonucu olarak tasvir edilen motif, Kırşehir, Konya, Kayseri, Milas gibi Anadolu'nun farklı bölgelerindeki dokuma merkezlerinde, bazen kompozisyonun başat motifi, bazen de kompozisyonu oluşturan

motiflerden biri olarak, zemin, mihrap köşelikleri ve bordürlerde görülmektedir. Müzelerde gerçekleştirilecek kapsamlı araştırmalar sonucunda motifin betimlendiği daha çok halı örneğine ulaşılacağı muhakkaktır.

Kaynakça

Arseven, C., E. (1975). Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: MEB.

Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller "Ana Tanrıça ve Doğurganlık"*, İstanbul: Aksiseda Matbaası.

Beardsley, G. ve Sinopoli, M., C. (2005). *Wrapped in Beauty: The Koelz Collection of Kashmiri Shawls*. University of Michigan Press.

Chwalkowski, F. (2016). *Symbol in Arts, Religion and Culture: The Soul of Nature*. London: Cambridge Scholar Publishing.

Formenton, F. (1972). *Oriental Rugs and Carpets*. England: The Hamlyn Publishing Group Limited.
Kerimov, L. (1961). *Azerbaycan Halısı I*, Bakü-Leningrad.

Mammadova, A. (2018). Azerbaycan'ın Kültürel Miraslarından El Dokuması-Kelağayı. Ankara: 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 391. Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 85, s. 345-350.

Nabiyeva, A. (2016). Azerbaycan Resimli Halılarının Kompozisyon Özellikleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı.

Nematzade, S. (2018). Azerbaycan Halı Sanatında Ulusal Kimlik ve Türkcülük Ögeleri. Ankara: 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 391. Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 85, s. 351-355.

Vaghefi, A.(1998). Tarihsel Süreç İçinde Tekstil Sanatında "Şal Motifi". Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Halı, Kilim, Eski Kumaş Desenleri Sanat Dalı.

Yıldırım, N. (2015). *İran Mitolojisi, Kökenleri, Kaynakları, Ana Temaları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

http 1: Deniz, B. (2010). "Azerbaycan ve Anadolu-Türk Halılarının Benzer Özellikleri", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 0 (18), s. 17-61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2560/32982>, Erişim tarihi: 12.01.2022.

http 2: Kamizi, A. vd. (2014). "A Survey of the Tree of Life Images in Safavid Textile Arts". International Journal of Basic&Applied Research, 3(7), s. 419-433. Available online at <http://www.isicenter.org>. Erişim tarihi: 15.03.2021.

http 3: "From Cypress Tree to Botteh (paisley)", http://www.rugidea.com/from_cypress_tree_to_botteh.html, Erişim tarihi: 16.05.2021.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. Formenton, F. (1972). Oriental Rugs and Carpets. England: The Hamlyn Publishing Group Limited, 74.

Görsel 2. Nematzade, S. (2018). Azerbaycan Halı Sanatında Ulusal Kimlik ve Türkçülük Öğeleri. Ankara: 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 391. Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 85, s. 351-355.

Görsel 2a. Nematzade, S. (2018). Azerbaycan Halı Sanatında Ulusal Kimlik ve Türkçülük Öğeleri. Ankara: 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 391. Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 85, s. 351-355.

Görsel 2b. Nematzade, S. (2018). Azerbaycan Halı Sanatında Ulusal Kimlik ve Türkçülük Öğeleri. Ankara: 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 391. Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 85, s. 351-355.

Görsel 3. Ankara Etnoğrafya Müzesi arşivi.

Görsel 4. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Görsel 5. Çorum Müzesi arşivi.

Görsel 6. Çorum Müzesi arşivi.

Görsel 7. Konya Müzesi Halı Kataloğu I, Katalog numarası 256.

Görsel 8. Konya Müzesi Halı Kataloğu I, Katalog numarası 203.

Görsel 9. Konya Müzesi Halı Kataloğu I, Katalog numarası 278.

Görsel 10. Konya Müzesi Halı Kataloğu I, Katalog numarası 267.

Görsel 11. İstanbul Halı Müzesi arşivi.

Görsel 12. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.